

ОСОБИСТІСНА АДАПТОВАНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкривається сутність адаптації особистості, її типи, різновиди та рівні. Експериментально встановлено відмінності в адаптації молодших школярів.

Ключові слова: особистісна адаптованість, адаптованість, неадаптованість, дезадаптованість, адаптація, соціально-психологічна адаптація.

В статье раскрывается сущность адаптации личности, ее типы, разновидность и уровни. Экспериментально установлены отличия в адаптации младших школьников.

Ключевые слова: личностная адаптированность, адаптированность, неадаптированность, дезадаптированность, адаптация, социально-психологическая адаптация.

Постановка проблеми. В умовах постійних змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, проблема адаптації особистості виступає на перший план. Хоча питання адаптації не є новим, але за умов швидкого зростання ритму і темпу життя, що спричинює підвищення вимог до людини як члена суспільства загалом і як творчої, активної особистості зокрема, дослідження процесу адаптації набуває актуальності. Ця проблема є суттєвою і для освітніх установ, які вимушені реагувати на зміни, оскільки працюють із підростаючим поколінням, найбільш відкритим для усього нового. Освітні процеси мають бути спрямовані на забезпечення гармонійного розвитку дитини, вважати її активним суб'єктом життєдіяльності з певним соціальним досвідом комфортного існування в соціумі.

Сучасна точка зору українських учених щодо процесу адаптації така, що це процес або результат процесу, який передбачає гармонійне, з точки зору індивідуальних прагнень людини, задоволення її потреб, створення умов для її здорового, щасливого життя в суспільстві, або адаптація – взаємодія з оточуючим середовищем з приводу опанування нової життєвої ситуації.

У працях вітчизняних психологів висвітлюються загальні питання адаптації як певної форми активності особистості (Б. Ананьєв, В. Аршавський, Г. Балл, Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Матюшкін, В. Петровський, А. Реан, В. Роттенберг, Н. Сарджвеладзе та ін.). Низка психолого-педагогічних робіт присвячені

вивченню особливостей адаптації дітей різного віку: молодший шкільний (Г. Бурменська, В. Каган, Н. Лусканова, З. Нижникевич та ін.), підлітковий (С. Болтівець, І. Гоян, А. Захарова, О. Карбанова, І. Кон, А. Лідерс, В. Мухіна, А. Прихожан та ін.), юнацький (І. Бех, І. Дубровіна, В. Панок, Т. Титаренко та ін.) [7].

Серед зарубіжних науковців наявні чималі розбіжності як у поглядах на природу адаптації людини, так і у витлумаченні змісту адаптаційного процесу зокрема. Переважно вони обґрунтовують лише два рівні пристосування (адаптованість – неадаптованість) і визначають їх сутність на теоретико-методологічних засадах власного підходу до інтерпретації психологічної організації внутрішнього світу індивіда: представники психоаналітичного напрямку пов'язують її з відсутністю тривоги, гуманістичного – із оптимальною взаємодією особистості і середовища, біхевіорального – з позитивним стимулом оперантної реакції, когнітивного – із відсутністю дискомфорту.

Вітчизняні вчені, розглядають адаптацію у змістовому контексті спілкування і міжособистісної взаємодії, визначаючи адаптованість як спокій, а неадаптованість – як творчість; остання дає змогу людині самоактуалізуватися, реалізувати власні цілі та універсальні потреби, збагачувати її духовний потенціал для творення еталонів добра, краси, істини, мудрості, гармонії.

Значну цінність у дослідженні проблеми соціально-психологічної адаптації мають праці зарубіжних учених, котрі обґрунтовують її сутність, природу та рівні в контексті теоретико-методологічних засад власного підходу до інтерпретації психологічної організації внутрішнього світу індивіда (А. Адлер, А. Бандура, Г. Гартманн, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Дж. Роттер, Б. Скіннер, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.) [7].

Соціально-психологічна адаптація – це процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших інтеріоризованих соціальних засобів (дії, вчинки, діяльність); компонент дієвого ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні ним порівняно стабільними умовами і обставинами свого буття; складову осмислення і розв'язання типових репродуктивних задач і проблем завдяки соціально прийнятним можливим способам поведінки особистості. Це виявляється в наявності таких психологічних феноменів як оцінка, розуміння і прийняття нею навколишнього середовища і самої себе, їх будови, вимог, завдань [9, с. 9].

Особистість, вступаючи у численні соціальні взаємини, формує не тільки сукупність уявлень про світ, а й про себе, мисленнево

виокремлює ставлення до власного внутрішнього світу та його окремих характеристик, тобто приймає себе, формує самооцінку та утверджує установки як напівусвідомлені й емоційно забарвлені процеси готовності суб'єкта сприймати світ і себе в ньому певним чином (позитивно або негативно, конструктивно або деструктивно). Всі ці психічні процеси внутрішньо зорганізуються у вигляді такого складного утворення, як Я-концепція, тобто сукупності уявлень особи про саму себе, яка щонайперше утримує: а) когнітивну складову – образ Я, б) оцінкову складову – самооцінка і в) поведінкову складову – реакція або конкретна дія [1]. При цьому Я-концепція виникає на основі взаємодії особистості із соціумом, визначає актуальну систему її самосприйняття та задає вчинкові межі реальної поведінки. Зміст самооцінки є одним з найважливіших результатів виховання та організованого навчання, завдання яких – сформувати позитивну Я-концепцію і високу самоадаптивність людини. Це означає, як на це вказують вчені, що у її внутрішньому світі переважатимуть дбайливе й захопливе ставлення до себе, самоповага, прийняття себе, відчуття власної цінності, віра в успіх, оптимізм, довіра і внутрішня свобода (Р. Бернс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К.Роджерс, В. Франкл).

Соціально-психологічна адаптація – це певне взаємодоповнення активної (учень цілеспрямовано видозмінює навколишнє оточення) і пасивної (він змінює свою поведінку, зміст і характер дій під впливом оточення) форм, які завжди спрямовуються полярними тенденціями-процесами адаптованості-неадаптованості, тобто тими психорегуляційними механізмами, які реально функціонують у внутрішньому світі особистості [9, с. 11].

Спираючись на критерій ступеня адекватності між цілями і результатами діяльності особистості, розмежовують три різновиди адаптаційних процесів-показників:

а) адаптивність як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктними цілями і кінцевими результатами, що супроводжуються позитивним ставленням – оцінкою, розумінням, прийняттям – особистості до навколишнього світу і самої тебе;

б) неадаптивність як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки, але яка не справляє психотравмуючого впливу на особистість;

в) дезадаптивність як певна дисгармонія між цілями і результатами, що є джерелом психічної напруги (стрес, психічний зрив, шок, паніка і т. ін.), внутрішнього дискомфорту і нестабільності перебігу психічних процесів (страх, депресія, фрустрація).

Висока освоєність навколишнього оточення та усталені темпи соціально-культурного збагачення внутрішнього світу особи об'єктивуються в адаптаційній взаємодії. А зазначені ускладнення шкільного середовища, які відбуваються за короткий відтинок часу, або ж стрибкоподібні якісні зміни у психічному світі учня породжують особистісну неадаптивність, а часто-густо й дезадаптивність [3].

Кожному із цих понять, які фіксують різні сторони соціально-психологічної адаптації відповідає певна ділянка понятійного поля. Зокрема, психологічному аналізу на рівні суб'єкта відповідає ділянка понятійного поля, яка описує адаптацію як процес, а на рівні особистості – адаптацію як результат. Отже, говорять про “адаптивність чи дезадаптивність” людини як суб'єкта своєї життєдіяльності тоді, коли мова йде про перебіг адаптаційних процесів, структуру і динаміку адаптаційної активності, а коли має місце оформленість психічних процесів у вигляді станів і комплексів (страх, депресія, нейротизм тощо), правильним вживанням термінів “адаптованість”, чи “дезаптованість” особистості.

Відношення і залежності між цими поняттями добре простежуються у таблиці-схемі 1:

Таблиця 1

Типологія рівнів функціонування соціально-психологічної адаптації

АДАПТАЦІЯ			
Адаптація як процес		Адаптація як результат	
Середовище	адаптивність	адаптованість	Індивід
	неадаптивність	неадаптованість	
	дезадаптивність	дезаптованість	
Аналіз на рівні суб'єкта		Аналіз на рівні особистості	

Рівні психологічного пізнання. Звичайно, рівні психологічного пізнання (по горизонталі) і рівні соціально-психологічної адаптації тісно пов'язані між собою, переплітаються і доповнюють один одного. Така структура є, як правило, динамічною. Певний, сформований базис, доповнюється, змінюється.

Водночас і адаптивна активність школяра постійно змінюється то в один, то в інший бік. Ці понятійні зв'язки і відмінності мають не лише теоретичне значення, вони сприяють більш глибокому і точному психологічному пізнанню основних характеристик адаптивної взаємодії школяра з його оточенням, від чого багато в

чому залежить правильний вибір методів і прийомів психологічної допомоги йому в розв'язанні особистісних проблем. [2].

Під особистісною адаптованістю розуміють відносно усталену тенденцію у функціонуванні внутрішнього світу школяра, яка у своєму сутнісному вияві характеризується наявністю гармонійності, відповідності або більшою чи меншою злагожденістю цілей індивіда та результатів, що досягаються ним у процесі життєдіяльності. Рівень такої злагожденості може бути різним. Але у всіх випадках особистісної адаптованості психологічна ситуація є такою, що учень почуває себе комфортно, незважаючи на постійні навчальні, міжособові та іншого роду труднощі і перепони, що виникають на шляху задоволення власних потреб. Очевидно, що хороша адаптованість особистості пов'язана з відсутністю таких характерологічних рис, як тривожність, нейротизм тощо.

Адаптаційний процес торкається всіх рівнів організму: від молекулярної до психічної регуляції діяльності. У цьому процесі психічна адаптація відіграє важливу роль.

Психічна адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, при якому особистість повинна враховувати особливості середовища і активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих ланцюгів.

Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні адекватних засобів і способів задоволення основних потреб. Адекватна форма поведінки при задоволенні потреби – це така форма поведінки, що не перешкоджає можливості задоволення іншої основної потреби.

Неадаптованість, поряд із незначним негативним впливом на перебіг психічних процесів особистості все ж відіграє переважно позитивну роль, виступаючи рушійною силою розвитку і передумовою вдосконалення її поведінки і діяльності. На противагу конструктивній за спрямованістю неадаптованості, дезадаптованість діє на внутрішній світ особистості негативно, а часто і травмуючи. При особистісній дезадаптованості учень почуває себе дискомфортно, пригнічено. Спостерігаються невротичні відхилення, дисгармонійні акцентуації і комплекси, які виникають в результаті реагування на елементи середовища (людей, події, ситуації тощо) чи власного внутрішнього світу (неспокій, почуття провини).

Ступінь неадаптованості може бути різним; коли особистість усвідомлює це, і зовсім інша, коли не помічає і, відповідно, не враховує під час розгортання процесів психорегуляції своєї поведінки. Виділяють два рівні диференціації неадаптованості:

неочевидна напівусвідомлена та очевидна усвідомлена. У першому випадку психологічна ситуація приймається індивідом як нормальна, хоч деякі її характеристики (наприклад, факти непорозуміння, конфліктності тощо) сигналізують про зародження неблагополуччя у його взаєминах з навколишнім світом. Особистість у даному разі не осмислює їх і внутрішньо не приймає, що, здебільшого, спричинено відсутністю вмотивованості її взаємин, або низьким рівнем інтелекту. У випадку очевидної неадаптованості ця вмотивованість є ще меншою, оскільки лише індиферентне ставлення до об'єктів зовнішнього чи внутрішнього світу не дає змоги особистості змінити протиприродну й дискомфортну, а насправді незначущу ситуацію.

Мета статті – вивчити різновиди адаптаційних процесів за допомогою шкали особистісної адаптованості.

Шкала особистісної адаптованості є надійним інструментом для вивчення рівня успішності взаємодії особистості і середовища. Тест-опитувальник особистісної адаптованості містить [9, с. 33] : 1) бланк, що заповнюється кожним учнем індивідуально, 2) ключ для вчителя, чи шкільного психолога, 3) класифікація показників особистісної адаптованості школярів.

У верхній частині бланка містяться дані про опитуваного учня та коротка інструкція, у нижній частині – висновок психолога, середня частина – це таблиця, що складається з одного запитання, п'ятнадцяти складових зовнішнього та внутрішнього світу школяра та п'ятнадцяти можливих варіантів відповідей у кожному випадку. При цьому все поле життєдіяльності школяра розділено на чотири сфери: “школа”, “сім'я”, “вулиця”, “власне Я” і в кожній із цих сфер зафіксовані найголовніші компоненти, з якими він постійно вступає у взаємодію (товариші по класу, вчителі).

Процедуру опитування можна проводити з учнями всього класу та індивідуально. В разі необхідності психолог пояснює зміст запитань. Час заповнення бланка відповідей не фіксується. Водночас психолог повинен знати, що школярі на цю роботу витрачають 10-15 хв., а за умови повторного тестування час скорочується приблизно на 5 хв.

Подані варіанти відповідей диференціюються на позитивні (дуже позитивне, позитивне) та негативні (вкрай негативне, негативне). За шкалою ставлень відповідь “дуже позитивне” оцінюється 5 балами, “позитивне” – 4, “нейтральне” і за відсутності самооцінки – 0, “негативне” – -4 і “вкрай негативне” – -5 балами.

Процедура підрахування кінцевого результату передбачає підсумування позитивних і негативних оцінок. Отримане число є

первинним результативним показником за шкалою особистісної адаптованості школяра.

У дослідженні брали участь 127 учнів 2-4-х класів Самбірської ЗСШ І-ІІІ ст., Львівської обл.

Проаналізуємо отримані результати (див. табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація показників особистісної адаптованості школярів

Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості	Показники адаптованості	Процент виявлення (вибірка 127 учнів)		
			2 клас	3 клас	4 клас
I. Адаптованість	1. А) максимальний	75	-	-	-
	Б) дуже високий		8	3,4	-
	2. Високий	73 + 74	16	24	26,3
	3. Середній	69 + 68	16	24	21
II. Неадаптованість	4. Низький	57 + 63	22	12	42,1
	5. Неочевидний	50 + 56	12	7	-
	6. Очевидний	40 + 49	22	7	10,6
	III. Деадаптованість	7. Ситуативний	30 + 39	4	22,6
8. Стійкий очевидний		21 + 29	-	-	-
9. А) Критичний		0 + 20	-	-	-
Б) Суперкритичний		-75 + -1	-	-	-
			100%	100%	100%

Одержані в ході дослідження результати рівнів функціонування особистісної адаптованості (див. табл. 1.) свідчать про те, що серед учнів 2-4-х класів адаптованими є 62% досліджуваних другого класу, зокрема у 8% досліджуваних виявлено дуже високий рівень адаптованості, 16% досліджуваних мають високий рівень, середній рівень характерний для 16% досліджуваних і для 22% досліджуваних характерним є низький рівень.

Серед учнів третього класу адаптованими є 64% досліджуваних: 3,4% мають дуже високий рівень, 24% досліджуваних – високий рівень, 24% – середній рівень і 12% досліджуваних – низький рівень.

Результати, отримані в ході дослідження учнів четвертого класу показали, що адаптованими є 89% досліджуваних. Для 26,3% досліджуваних характерний високий рівень адаптованості, 21% досліджуваних мають середній рівень і 42,1% – низький рівень.

Неочевидний рівень неадаптованості виявлено у 12% досліджуваних другого класу та у 7% випробуваних третього класу. В досліджуваних четвертого класу даний рівень не виявлено. Очевидний рівень неадаптованості виявлено у 22% досліджуваних

другого класу, значно менший цей показник в учнів третього класу – 7%, і у 10,6% досліджуваних четвертого класу.

Ситуативна дезадаптивність виявлена лише у 4% досліджуваних другого класу, та дещо вищий цей показник в учнів третього класу – 22,6% досліджуваних.

Отже, можна сказати, що найбільш адаптованими є учні четвертого класу, порівняно з третім та другим класами. Неадаптованість неочевидна і очевидна найбільш виражена в учнів другого класу: відповідно 12% і 22% досліджуваних. Ситуативна дезадаптованість виявлена в учнів третього класу – 22,6% досліджуваних. Представлені результати подано у вигляді діаграми (див. рис. 1).

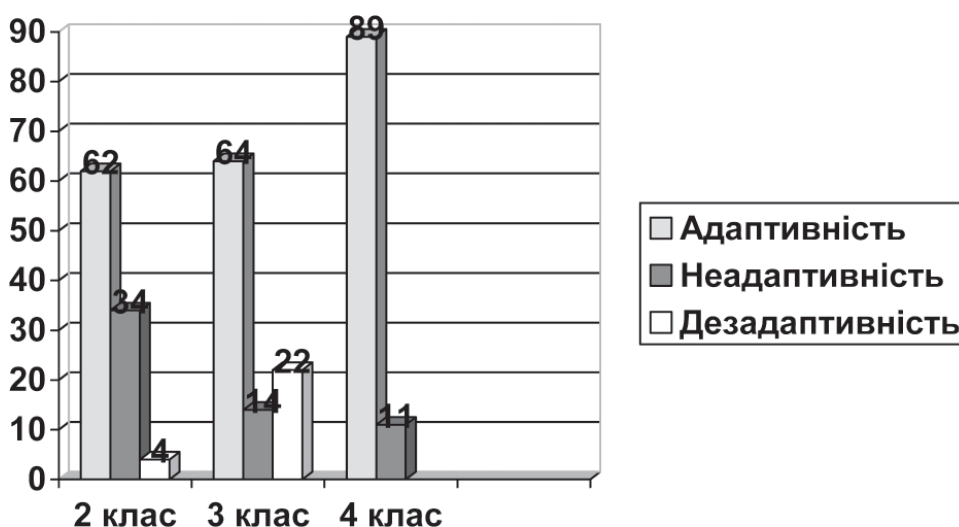

Рис. 1. Рівні адаптованості учнів 2-4-х класів (%)

Отже, найвищий середній бал пристосованості серед молодших школярів отримали учні четвертого класу (89%). Проте, ми побачили, що очевидна неадаптованість та ситуативна дезадаптованість характерні для учнів другого та третього класів, причому негативно впливають на їх внутрішній світ, часто травмуючи.

Такі діти в ході дослідження почували себе пригнічено, дискомфортно, незалежно від того, яким би чинником ця дезадаптованість не викликалась. Вони неадекватно реагували на людей, події, були неспокійними, збудливими, спостерігалось відчуття провини.

Проблема особистісної адаптованості є багатогранною і складною, та потребує детального вивчення.

Список використаних джерел

1. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Берне. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.

2. Давыдов В. В. Психологическое развитие в младшем школьном возрасте / В. В. Давыдов; под ред. А. В. Петровского // *Возрастная педагогическая психология*. – М., 1963.
3. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе / Е.Е.Кравцова. – М.: Педагогика, 1991.
4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу; пер. с англ. – М: Рефлбук; К: Ваклер, 1997. – 304 с.
5. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу; пер с англ. – К.: Центр практ. психопедагогики, 1994. – 54 с.
6. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. / Л.Ф. Обухова. – М.: МГУ, 1981. – 191 с.
7. Ревасевич І. С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл: автореф. дис. на здобуття канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. С. Ревасевич. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
8. Фурман А.В. Методика визначення особистісної адаптованості школярів / А.В. Фурман. – К. – Донецьк: Ровесник, 1993 – 22 с.
9. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 196 с.
10. Фурман А.В. Як допомогти учням долати дезадаптованість до школи// *Рад. школа*. – 1991 – № 5. – С.25-32.

Essence of adaptation of personality, its types, varieties and levels, opens up in the article. Differences are experimentally set in adaptation of junior schoolboys.

Keywords: personality adapted, adapted, unadapted of desadapted, adaptation, social-psychological adaptation.

Отримано: 2.03.2012 р.